

DARDARAK ARTXIBOAN

Katalina eta Maritxu, duela 500 urte elkar maitatu zuten bi emakume

1 503ko uztailaren 21ean, Valladolideko Kantzilertzak eta Gorteko alkateek bi emakumeren kontrako epaiaren berri eman zuten. Akusatuak: Maritxu Oiartzungoa eta Katalina Belauntzakoa. Leporatzen zieten delitua: elkarrekin 'haragizko harremanak' eduki izana. Epaitegietako artxiboetan, epaien eta zigorren zirrikietan, maiz suma daitezke garaiak gizartearen argiak eta ilunak. Nor eta zergatik zigortzen duten jakiteak jendarte baten berri zehatza ematen du.

Katalinaren eta Maritxuren kontrako epaia Donostian hasi zen, bertako alkate Miguel de Ochoa Olazabalen aginduz. Epaiak jasotzen duenez, herri-tar batek eman zion abisu alkateari: Katalina Belauntzakoa eta Maritxu Oiartzungoa ikusi omen zituen «gizon batek emakume batekin soilik egin zitzakeen haragizko ekintzak egiten». Garaiko gazteleran jasota dagoen deklarazioak

 HISTORIA / Amagoia MUJKA TELLERIA

Katalina Belauntzakoa duela 478 urte hil zen Tolosan, 1546ko ekainaren 4an. Epaitegietako artxiboetan topa daiteke bere berri, gogor epaitu zutelako Maritxu Oiartzungoarekin «haragizko harremanak» zituela leporatuta. Hari mutur horretatik tiraka sortu dute «Dardarak» album ilustratua eta erakusketa.

dioenez, «...gizon eta emakume bezala erabiltzen zuten elkar; bata bestearen gainean biluzik jarrita, elkar ukituz, musukatuz, sabel biluzien gainean zamalkatuz... gizon batek emakume batekin bakarrik egin behar dituen haragizko ekintzak egiten zituzten».

Donostiako alkateak Belauntzakoa Katalina atxilotzeko agindua eman zuen. Gogor torturatu omen zuten, haren burua errudun jo zezan, baina Katalinak errugabea zela esaten jarraitu zuen, «emakume ondradua eta fama onekoa» zela. Froga sendorik ez zuen

arren, alkateak Katalina errudun jo, jabetza guztiak konfiskatu eta erbesteratu egin zuen. Alkatearen arabera, leporatzen zitzaion delitua oso larria zen eta bi emakumeen arteko harremanak 'fama publikoa' zuen; alegia, haien arteko sexu harremanak Donostia osoan ezagunak ziren. Hori nahiko jotzen zuen alkateak Katalina gogor zigortzeko. Alkateak zigor hori 'eredugarri' izatea nahi zuen, inork ez zezan antzekorik egiteko tentaziorik izan. Azkenerako, beraz, Katalina erbestera kondenatu zuten, auziaren gastuak ordainarazi zizkieten eta haren ondasunak kendu. Katalinak agindutakoa bete ez eta inoiz Donostia zapaltzen bazuen berriro, plazan soka batetik buruz behera zintzilikatuko zuten, bertan hil arte.

Katalinak bere epaiaren kontrako apelazioa aurkeztu zuen Valladolideko Kantzilertza Auzitegian, errugabe jo zezatela eta bere fama ona eta ohorea itzul ziezaiotela eskatuz. Gaztelako Auzitegi Gorenak errugabe deklaratu zuen, frogarik ez zegoe-lako eta akusazioak lekuko bakar-ra aurkeztu zuelako. Hartara, Katalinari leporatzen zitzaion «fama publikoko delituak» ez zeukan funtsik, Donostiako bizilagunen artean ez baitzen ezaguna leporatzen zitzaion delitua. Valladolideko epaitegiak

absolbitu egin zuen emakumea eta Donostiako alkatea Katalinari «fama oso-oso» bueltatzera derrigortu zuen. Ez zen lantegi erraza izango, garaiko jendartean zama handia baitzen emakume batentzat hala-ko akusazio baten pean ikustea bere burua. Ziur aski haren bizitza izugarri baldintzatu zuen epaitegietako liskarrak. Donostiako Elizbarrutiko Artxibo Historikoan topatu dute Katalina Belauntzakoaren heriotza agiria. Tolosan hil zen 1546ko ekainaren 4an.

EMAKUME ASKEA

Jesus Angel Solorzano historia-lariak ikertu du Katalinaren epaitegietako kasua eta dokumentu horietan lerro artean irakurriz, zenbait ondorio jarri ditu mahai gainean. Hartara, Katalina emakume 'independente' bezala ageri dela nabarmendu du, ondoan gizonik ez zuena eta bere negozio propioak zituen. Garaian ez zen oso ohikoa hori. Segur aski, salerosketan aritzen zen Katalina eta baliabide propioak zituen. Donostiako alkateak ondasun guztiak kendu bazizkion ere, Valladoliden alegazioa aurkeztu zuen. Horrek hilabeteetako egonaldia, abokatuak, prozesu-kostuak... ekarriko zizkion eta, hala eta guztiz ere, aurrera egin zuen. Nabari da emakume indartsua zela eta bere burua defendatu zuela eskura zituen tresna guztiekin. Solorzano-ren ustez, pentsatzekoa da Katalinaren senitarteko gizoneko guztiak hil edo desagertu egin zirela eta bera geratu zela etxeko negozioarekin. Horregatik izango zituen baliabideak segur aski.

Bestalde, epaitua izan zen garairako, heterosexualitatearen eta ezkontzaren erakundearen arauetatik aparte bizi

Behean, «Dardarak» album ilustratuaren egileak. Ezker-eskuin, Irune Irureta, Karnele Mitxelena eta Joana Aurrekoetxea. Andoni CANELLADA | FOKU

zen eta horrek ere asko esaten du Katalinaren izaerari buruz.

Maritxu Oiartzungoari buruz, ez zaigu ezer asko iritsi. Epaia Katalinaren kontrakoa izan zen. Solorzanoren ustez, badirudi Katalina zela bietan ikusgarriena, emakume otzaren rola apurtu zuena, garaiko arau sozialak hautsi zituena eta horregatik izan zen bortitzagoa bere kontrako jazarpena.

Apenas dakigun ezer Maritxuri buruz, baina horrek ez du esan nahi ez zuenik sufritu epaiketa paralelorik, norbere herrian bizitzea asko zailtzen duten horietakoa.

HARI-MUTUR BATI TIRAKA

Maritxuren eta Katalinaren kasuak 500 urtez isildutako genero eta sexu disidentzien historiaren hari mutur bat eskaintzen du eta hari horri tira egitea erabaki dute. Hortik osatu dute “Dardarak artxiboan” izeneko erakusketa eta “Dardarak” album ilustratua. Joana Aurrekoetxeak eta Karmele Mitxe-

lenak jarri dituzte hitzak eta Iruñe Iruretak, ilustrazioak.

Oiartzunen piztu da proiektuaren sua. Bertan martxan da Ku-ku Taldea, sexu eta genero disidentzia jasotzen duten euskarazko eta kalitatezko liburuak sustatzeko sortua. Urtero uzta berria prestatzen saiatzen dira eta aurtengo egitasmoa izan da “Dardarak” album ilustratua, hain justu. Fikziozkoa da istorioa, baina Katalina eta Maritxu dira protagonistak, elkar maite duten bi emakume heldu.

«2008an izan nuen Katalina eta Maritxuren berri. Donos-

«Dardarak artxiboan» erakusketaren irudi pare bat. Oiartzungo udaletxean egon zen lehendabizi eta Tolosako Andragoran, ondoren. Aurrerantzean beste toki batzuetara iristea espero dute.
DARDARAK ARTXIBOAN

Herritar batek salatu zuen Katalina Belauntzakoa eta Maritxu Oiartzungoa ikusi zituela «gizon batek emakume batekin soilik egin zitzakeen haragizko ekintzak egiten»

Alkateak zigor ‘eredugarria’ jarri zion Katalinari. Erbestera kondenatu zuten, auziaren gastuak ordainarazi zizkioten eta ondasunak kendu

tian egindako ekitaldi batean haien omeneko plaka bat jarri zen. Hor nonbait barruan geratu zitzaidan istorioa eta liburuarekin hasi ginenean, piztu egin zitzaidan berriro. Bitxia izan zen», kontatu du Joana Aurrekoetxeak.

«Katalinari eta Maritxuri buruz dakiguna oso murrizta da. Baina, hasieratik, album ilustratuan, ez dugu iraganezko istorio bat kontatu nahi izan, gaur egungo istorio bat baizik. Orainetik iraganera joita dago, zubiak daude bi garaien artean. Oinarrian, bi emakumeren arteko maitasun istorio bat kontatzen dugu, elkar zaintzen duten bi emakumerena. Adineko emakumeen sexualitateaz eta desiraz ere hitz egiten da, baguenen gogo hori; normalean asko ikusten ez den iruditegia bistaratu nahi genuen».

Katalinak eta Maritxuk genero arauarekin hautsi zuten XVI. mendean. Honaino iritsi den informazio apur horretatik osatu behar da puzzlea.

Puzzle hori osatu nahian arakatze lan mardula egin dute Aurrekoetxeak eta Mitxele-nak, eta topatutako horri erakusketa forma eman diote, kontatu gabeko historian kapitulu berri bat idazteko gogoz. “Dardarak artxiboan” erakusketak Erdi Arotik Errenazimentura bitarteko garairako bidaia proposatzen du, fokua sexu eta genero disidentzien plazan jarrita.

ARTXIBOEN IKUSPUNTUA

Historia kontatzen duenak erabakitzen du zer den garrantzitsua, zer kontatzeko modukoa. Aurrekoetxeak dioenez, «badakigu artxiboak ikuspegi erabat androzentrikotik osatu zirela, gizon zuri, klase jakin bateko, heterosexual eta europarraren erabateko zentraltasunetik. Horregatik ez ditugu errelato subjektiboak, autobiografiak, emakumeen gogoetak... lehen pertsonan. Horregatik interpretazio lan handia egin behar izan dugu, eta kontu handiz, gainera».

«Dardarak» album
ilustratua, Oiartzungo
udaletxean izandako
erakusketan.
DARDARAK ARTXIBOAN

Honetara iritsita, nabarmendu beharra dago epai judizialek sekulako garrantzia daukela kontatu ez den historiaren parte interpretatzeko orduan. Maiz, epai judizialetan bakarrik agertzen dira protagonista bezala jendarteko zenbait sektore, nahiz eta zigorraren betaurrekoetatik izan. «Guk jaso dugun informazio ia osoa dokumentu judizialetatik eratorritakoa da. Pentsa, emakumeen sexualitatearen inguruan jasota dauden asko Inkisizioaren epaiketa batean emakume batek bere bizitzari buruz kontatutakoak dira. Horrelako egoera bortitzetan jasotako informazio urri horretatik osatu behar da kontaketa. Eta horietan maiz ikusten da emakumeek adierazten zutela haiek pasiboak zirela harreman horietan, emakumearen ‘papera’ betetzen zutela. Hori baitzen heriotza zigorretik salbatzeko modu bakarretakoa».

Epaiketa horietan maiz sodomia izaten zen epaituari leporatzen zitzaion delitua. Historian barna, sodomia kontzeptua gaur egungo homosexualitatearen ideari oso

lotuta egon da, baina ezin dira sinonimotzat hartu. «Goi Erdi Aroan, adibidez, kontzeptu horren barruan kokatzen ziren ‘naturaltzat’ jotzen ez ziren sexu-praktika guztiak; alegia, ugalketari lotutakoak ez zirenak», azaldu du Aurrekoetxeak. Sodomia delitua «genero bitartasuna» ezartzeko eta «gizon eta emakumeak haien gizarte roletara egokitze» asmatu zen. «Jendartearen gaineko kontrola ezartzeko modua zen eta nagusiki delitu maskulinotzat jo zen», gaineratu du Aurrekoetxeak.

Badirudi, beraz, lesbianismoa ez zela sistematikoki zigortzen, ez zelako aukeretan agertu ere egiten. «Emaku-

Emakumeen arteko harremanen inguruko ezjakintasuna izugarria zen Erdi Aroan; erekziorik, penetraziorik eta eiakulaziorik gabe, zaila zen sexu harremanik irudikatzea

«Emakume kategorian sartzen ez zirenek sortu ohi zuten kezka handiena. Penetrazioa egiteko tresna falikoak erabiltzen zituzten edo emakumeak ankerkeriaz jazarri zituzten»

meak semenaren hartzaile fisikoak baino ez ziren, gizonezkoen desira objektu pasiboak eta, genero harremanetan, mendekoak. Emakumeen arteko harremanen inguruko ezjakintasuna izugarria zen; erekziorik, penetraziorik eta eiakulaziorik gabe, garaiko Europako biztanleek ez zuten praktika horiek kontzeptualizatzeko interesik agertu eta emakumeen arteko harreman homoerotikoak ikusezinak izan ziren neurri batean».

Joana Aurrekoetxearen ustez, bi emakumeren artekoa «ez zen kontzebitu ere egiten edo ez zen kontzebitu ere egin nahi. Emakumeari ukatu egiten zitzaion sexu plazererako aukera bera ere». Hartara, agintariak gizonezkoen arteko harremanak detektatu eta bortizki zigortzeari ekin zioten, «maskulinitate eredu jakin baten eta familiaren instituzioaren defentsan. ‘Pater familias’ ideiarenean gainean», azaldu duenez Amaia Nausia Pimoulier historialariak.

Europako hainbat artxibategi arakatu dituzte “Dardarak artxiboan” erakusketa osatzeko. Hor topatutako dokumentuetan sumatzen denez, «emakume kategorian sartzen ez ziren gorputzek eta rolek sortu ohi zuten kezka nabarmenena». Bide horretan, bereziki zigortzen zituzten haien gainean ‘funtzio maskulinoak’ hartzen zituzten emakumeak, menderatzailearen rola hartzen zutenak. «Penetrazioa egiteko tresna falikoak erabiltzen zituzten edo gizonezkoen jantzien ziren emakumeak ankerkeriaz jazarri zituzten».

Emakumeen sodomia ikusezin izatetik gero eta gogorrago zigortua izatera pasatu zen. «XI. eta XIII. mendeen artean matxinak –garaiko dildoak,

jostailu erotikoak– erabiltzea bekatu izugarri bihurtu zen», zehaztu du Aurrekoetxeak. Hala ere, emakumeen arteko sexu harremanek buruko min ugari sortu dizkio sistemari betidanik, klabe androzentrikoetan kabiarazten zaila zelako. Zakilik eta semen substantziarik gabe krimenik ote zen erabaki nahiak lan nekeza ekarri du mendez mende.

LEGE ESANGURATSUENAK

Ikusi edo ez, kontzebitu edo ez, lesbianismoa jopuntuan izan duten Europa Mendebaldeko legeak eta zigorrak ez dira atzo goizekoak. Kasu askotan, baina, delituak ez zeuden tipifikatuta eta zehaztuta, nahiz eta zigorrak jartzen zituzten. Baina, maiz, delitu zehatzik gabeko zigorrak dira. «Gizonen artean, askoz kasu gehiago izan ziren: gizon askoz gehiago erre zituzten sodomia leporatuta. Lesbianismoaren kasuan, ikusezinagoa izan da. Gizonen kasuan gogor zigortzen zen maskulinitate mandatuak hautsi eta familiaren aginduak ez betetzea».

Lesbianismoari dagokionez, V. mendean, Agustin Hiponakoa gotzainak «antinaturaltzat eta bekatutzat» jo zuen ugalketa helbururik gabeko desio oro. «Naturala den sexua zulo egokitik, tresna egokiek, posizio egokian eta gehiegizko lizunkeriarik gabe egin behar da», agintzen zuen.

XII. mendetik aurrera, homosexualitateak gero eta zigor zorrotzagoak jaso zituen Elizaren aldetik. Heresiaren parean jarri zuten eta Inkisizioak gogor egin zuen haren kontra. Sexurako tresnak –matxinak edo dildoak– erabiltzea «bekatu izugarritzat» jo zuten eta sodomia heriotza zigorra rekin zigortzen hasi zen.

XIII. mendean, Alfonso X.aren erregealdian, Gaztelan sortutako Zazpi Partidak arautegian zehaztu zen sodomia lizunkeria bekatua zela eta prebentziozko zigorrak ezartzen hasi ziren; erailketa zeremonia publikoak eredugarriak izateko eta izuaren pedagogia egiteko.

1497tik aurrera, eta Errege-erregina Katolikoek aginduta, sodomiaz errudun jotzen zutenari ondasunak kentzen zizkioten eta erre egiten zuten.

XVI. mendearen erdialdetik aurrera, emakumeen gaineko kontrola zorrotzu egin zen eta itxialdia areagotu, emakumeak eremu pribatura mugatuz.

MOJEN KOMENTUAK

Gaur egungo talaiatik irudikatzen zaila izan daitekeen arren, mojen komentuak irudimen eta askatasun espazioak izan ziren garai batean. Hori suma daiteke historiaren lerro artean irakurtzen, letra txikiari erreparatzen. Bavierako monastegi bateko bi maitasun gutun iritsi dira guregana, adibidez.

Erdi Aroan bezala geroxeago ere, «gizon batekin ezkondu edo moja bilakatu» esanak esanahi osoa izan du gure jendartean. «Moja bilakatu» hori zigorra balitz bezala saldu izan digute, baina askatasunerako giltza ere izan zitekeen, nahiz eta apenas irudikatu den horrela.

«Erdi Aroan europar men-debaldeko emakumeen erresistentzia komentuetan ardaiztu zen; harresi haien barruan sortzen ziren harremanetan. Kultura hartan emakumeak askatasunez harremantzeko eta jazarpenari aurre egiteko aukera ematen zuten leku bakarretakoak ziren komentuak».

Ez zen asko luzatu denboran, Erdi Aro amaieran eman

zen eta ez zuen jarraitu XIII. mendetik aurrera. «Badirudi garai batean emakumez soilik osatutako espazio bakarrak izan zirela, gizonezkoen zaintzarik gabe. Nolabait beren buruarekiko autodeterminazioa eduki zezaketen eta pentsatzekoa da azpikultura lesbiko bat egon zela». XII. mendean itzali zen loraldi labur hura, garai ilunagoak hasi baitziren emakumeentzat.

Tentazioak saihesteko edo, Pariseko (1212) eta Rouengo (1214) kontzilioek mojei elkarrekin lo egitea debekatu zieten eta logeletako lanparek gau osoan piztuta egon behar zutela arautu zuten. XIII. mendetik aurrera, arau monastikoek mojei agindu zehatzak ezarri zizkieten: besteen logeletan ez sartzeko edo horiek giltzaz ez ixteko, abadesak ikuskatu ahal izateko eta ko mentuan 'adiskidetasun-lotura' bereziak saihesteko.

«Ez zen zehazten moja batek zer egin zezakeen bere atea itxita edukiz gero, baina bista-koa da, mojen arteko olerki eta gutunek erakusten duten bezala, lege horien mende zeuden emakumeek ez zutela irudimen faltarik izan eta ko mentuak topaketa sexual eta afektiboen leku eta lekuko izan zirela», nabarmendu du Aurrekoetxeak.

TROBALARITZA GALEGO LESBIKOA

“Dardarak artxiboan” erakusketak prestatzeko mila begirekin behatu dituzte epaitegieta-ko artxiboak, baita garaiko literatura ere. Lerro artean eta zorrotz irakurriz, pista esanguratsuak topa baitaitezke. Bide horretan, ‘testu lesbikoak’ topatu dituzte, maiz manipulatutakoak, «harreman heterozentratuetatik eta genero arauetatik ihes egiten zuten bestelako

Ezkerrean, Katalina eta Maritxu, «Dardarak» album ilustratuan. Eskuinean, Erdi Aroan lesbianismoa nola irudikatzen zuten erakusten duen ilustrazioa.
DARDARAK ARTXIBOAN

desirak, iruditegiak eta istorioak existitu zirela isilarazteko». Hartara, ‘marida’ jartzen zuen tokian ‘marido’ jartzea eta errealtatea desitxuratzea ohiko samarra da Erdi Aroko zenbait testutan.

Galiziako trobalaritzan bada kasu bat, Maria Leve eta Sancha Perezena. XIII. mendean, Compostelan bizi ziren elkarrekin eta kantutegian jasota geratu da haien kasua. «Erdi Aroko Europan, elkar maite zuten bi emakumeren izenak jasotzen dituen kasu bakarra da, tartean kondena juridikoa izan gabe. Haiei buruz ari dena trufatu egiten da, barre egiten du bi emakumeen arteko harremanaz, baina aztarna hor geratu da», dio Aurrekoetxeak.

«Guretzat deskubrimendua izan da. Galizian sekulako ondarea daukate aspaldiko kantutegietan eta horietan jasota geratu da bi emakumeren arteko maitasuna, baita bi gizonezkoen artekoa ere. Europa mailan dagoen lagin interesgarrienetakoa da, horrelako kasu gehien dituen».

Kontrako adibideak ere bada: Hildegarda Bingengoare-

na, kasu. XII. mendean 80 urtera arte bizi izan zen eta eragin handia izandako abadesa, mediku, konpositore eta filosofoa izan zen. Gaur egun gordetzen den Erdi Aroko emakumezko ahots bakarrenetakoa. ‘Sodomia’ hitza erabili ez bazuen ere, emakumeen arteko harreman homoerotikoak gogor gaitzetsi zituen eta genero bitartasunaren defendatzaile sutua izan zen. «Aurrerape-
nak egin zituen alor askotan, baina homoerotismoa eta genero performatibitatea erabat gaitzetsi zituen publikoki. Lan ideologiko garrantzitsua egin zuen alor batzuetan, baina beste batzuetan oso mendeko agertu zen», nabarmendu du Aurrekoetxeak.

Katalina eta Maritxuk elkar maite zuten duela 500 urte. “Dardarak” album ilustratuak jaso duenez, «diotenez, nor bere etxean bizi izan zen bolada batez, nor bere etxean, nor bere benetako etxetik urrun». Epaituak izan ziren elkar maitatzeagatik eta bostehun urte geroago, leihoak zabaltu dituzte, haien etxea eta jendar-tea aireztatzeko.